

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2021/3

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY
TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 **ISMOILOV BEKJON SALHOVICH**
Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini
ta'minlashda xorijiy tajriba va milliy qonunchilikni
takomillashtirish istiqbollari

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 17 **ЭРГАШЕВ ИКРОМ АБДУРАСУЛОВИЧ**
Солиқ интизомини бузганлик учун
молиявий жавобгарлик
- 24 **БАБАДЖАНОВ АТАБЕК
ДАВРОНБЕКОВИЧ**
Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик
органлари шаклланишида сиёсий партиялар
иштирокининг конституциявий-ҳуқуқий асослари

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 33 **БОЗАРОВ САРДОР
СОХИБЖОНОВИЧ**
Стратегии и перспективы развития
искусственного интеллекта в мире и Республике
Узбекистан: сравнительный анализ
- 46 **УСМОНОВА МУНИСХОН
ЙЎЛДОШ ҚИЗИ**
Фуқаролик муносабатларида жисмоний
шахс иштирокининг нормал ҳолатини
таъминловчи юридик мезонлар тавсифи
- 54 **БАБАКУЛОВ ЗАФАР
КУРБОННАЗАРОВИЧ**
Киберсквоттинг – товар белгиларини
ноқонуний ўзлаштиришда янги хавф (илмий
ва амалий таҳлил)

12.00.04 – FUQAROLIK
PROTSESSUAL HUQUQI.
XO'JALIK PROTSESSUAL HUQUQI.
HAKAMLIK JARAYONI VA
MEDIATSIYA

12.00.05 – MEHNAT HUQUQI.
IJTIMOIY TA'MINOT HUQUQI

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI,
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

67 **САИДМАВЛОНОВА ГУЛАСАЛХОН
САИДАКРАМХОН КИЗИ**

Перспективы применения зарубежного
опыта правового регулирования
инвестиционных отношений в Республике
Узбекистан

77 **ҚУТЛИМУРАТОВ ФАРХАД ҚАЛБАЕВИЧ**

Қайта ташкил этилаётган юридик шахс
кредиторлари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш
механизмларининг умумий тавсифи

86 **ХУДОЙНАЗАРОВ ДАДАХОН АБАЗ ЎҒЛИ**

Низоларни судга қадар ҳал этиш усуллари:
миллий ва хорижий тажриба

93 **ХОЖАБЕКОВ МУФТУЛЛА
ЖОЛМУРЗА ЎҒЛИ**

МДХ мамлакатлари қонунчилиги мисолида
ўриндошлик асосида ишлашнинг қиёсий
таҳлили

103 **УРАЗАЛИЕВ МУРОД КОРАЕВИЧ**

Причины и условия преступлений,
связанных с наркоманией

112 **ТОШПУЛАТОВ АКРОМ ИКРОМОВИЧ**

Жиноят-ҳуқуқий принципларни тадқиқ
қилишда умумилмий методларнинг
қўлланилиши

121 **ДЖАЛИЛОВ ФУРКАТ ЗАКИРОВИЧ**

Давлат хизматчисининг қонунга ҳилоф
мулкый манфаатдорлиги билан боғлиқ
жиноятлар субъектига доир нормаларни
такомиллаштириш масалалари

- 127 **САГДУЛЛАЕВ ФАТХУЛЛА ШУКРУЛЛАЕВИЧ**
Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан
четга чиқиш учун жавобгарлик белгиловчи
жиноят қонунчилиги нормаларининг
ривожланиши тенденциялари
-

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

- 135 **ТАШЕВ АЗИЗБЕК ИБРАГИМОВИЧ**
Понятие и значение института отведения
несовершеннолетних от системы правосудия
-

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA
NAZARIYASI VA METODIKASI
(SOHALAR BO'YICHA)

- 143 **JUMANIYOZOVA NURIYA AHMEDOVNA**
Tilshunoslikda yuridik diskurs o'rganilishi:
maqsad va vazifalari
-

UDC: 34(575.1)

ORCID: 0000-0001-6765-3821

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR HUQUQLARINI TA'MINLASHDA XORIJIY Tajriba VA Milliy QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Ismoilov Bekjon Salihovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi,
e-mail: bekjon.4@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini himoya qilishda xorij tajribasi atrof-licha o'rganilgan. Bu masalada xalqaro tajribaning ahamiyati qay darajada ekanligi huquqiy jihatdan tahlil etilgan. Xususan, nogironligi bo'lgan shaxslarning atrof-muhitga moslashishi, ularning kasbiy reabilitatsiya jarayonlari, ularni ishga joylashtirish strategiyalari xalqaro qonunchilik asoslariga muvofiq ko'rib chiqilgan. Bizga ma'lumki, alohida ehtiyojli shaxslarni ishga joylashtirish butun dunyoda eng dolzarb ijtimoiy muammolardan biri sanaladi. Shunga ko'ra, bu shaxslarni kasbga o'qitish, ularning kasbiy malakalarini muntazam oshirish, bo'sh ish o'rinlarini davlat tomonidan nazorat qilib borish davlat ijtimoiy siyosatining muhim yo'nalishidir. Shuningdek, maqolada mazkur masala va uning yechimlari bo'yicha lozim darajada xulosalar chiqarish uchun soha mutaxassislarining yondashuvlariga murojaat qilingan. Ijtimoiy sohalarida xorijiy tajribalar tahlil qilinar ekan, ularning ayrim jihatlarini milliy qonunchiligimiz talablari-ga moslashtirish maqsadga muvofiq ekanligi ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy tajriba, xalqaro amaliyot, xalqaro qonunchilik asoslari, nogironligi bo'lgan shaxs-lar, jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar, qo'shimcha ehtiyojli insonlar, ijtimoiy siyosat.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ИНВАЛИДОВ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Исмоилов Бекжон Салихович,
независимый соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В статье подробно рассматривается зарубежный опыт защиты прав лиц с ограниченными возможностями. Юридически проанализирована важность международного опыта в этом отношении. В частности, адаптация людей с ограниченными возможностями к окружающей среде, процессы их профессиональной реабилитации и стратегии их трудоустройства были рассмотрены в соответствии с международным правом. Как известно, трудоустройство людей с особыми потребностями является одной из важнейших социальных проблем в мире. Соответственно, профессиональное обучение лиц с ограниченными возможностями, постоянное совершенствование их профессиональных навыков и контроль государства над вакансиями являются важными аспектами социальной политики государства. При анализе зарубежного опыта в социальной сфере утверждалось, что некоторые аспекты целесообразно адаптировать к требованиям национального законодательства.

Ключевые слова: зарубежный опыт, международная практика, основы международного права, люди с ограниченными возможностями, люди с инвалидностью, люди с дополнительными потребностями, социальная политика.

FOREIGN EXPERIENCE IN ENSURING THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES AND PROSPECTS FOR IMPROVING NATIONAL LEGISLATION

Ismoilov Bekjon Salihovich,
Independent Researcher
Tashkent State University of Law

Abstract. The article examines in detail the foreign experience of protecting the rights of persons with disabilities. The importance of international experience in this regard is analyzed from a legal perspective. In particular, the adaptation of people with disabilities to the environment, their vocational rehabilitation processes, and the strategies for their employment have been examined in accordance with international law. One of the most important social issues in the world is the employment of people with special needs. Therefore, vocational training for these individuals, continuous improvement of their professional skills, and government oversight of vacancies are important aspects of state social policy. The article also considers the opinions of specialists in this field, allowing us to draw the necessary conclusions on this issue and ways to solve it. When analyzing foreign experience in the social sphere, it was maintained that some aspects are advisable to adapt to the requirements of our national legislation.

Keywords: foreign experience, international practice, basics of international law, people with disabilities, people with additional needs, social policy.

Kirish

Jahon mamlakatlari rivojlanib borar ekan, dunyo hamjamiyatining qonunchilik asoslari ham shunga monand ravishda takomillashib boraveradi. Xususan, nogironligi bo'lgan insonlar huquqlarini himoya qilish borasidagi normativ-huquqiy me'yorlar ham keyingi davrlarda yangicha mazmun-mohiyat kasb etmoqda. Jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar huquqlarini ta'minlash bo'yicha fikr yuritar ekanmiz, dastlab Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan va amaliyotda bugungi kungacha o'zining dolzarbligini saqlab kelayotgan sohaviy qonunchilik asoslarini aytib o'tishimiz zarur. Sababi bu rasmiy maqomdagi hujjat bo'lib, barcha mamlakatlar uchun majburiy tusga ega bo'lgan xalqaro darajadagi muhim tartibotni belgilaydi. Jumladan, nogironligi bor shaxslar huquq va manfaatlarini himoya qilishga yo'naltirilgan me'yorlar ham ana shunday konseptual xarakterga ega. "Har bir inson jamiyat a'zosi sifatida davlatning tuzumi va resurslariga binoan ijtimoiy

ta'minot olish, qadr-qimmatini saqlash va shaxsini erkin kamolga yetkazish huquqiga egadir" [1].

Jahon hamjamiyatida kishilarning qadr-qimmatini ta'minlashda barcha mamlakatlar birdek mas'ul hisoblanadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi ham bu masalani amalga oshirish, inson erkinliklarini to'la ta'minlash va rag'batlantirish majburiyatini bajaradi. Shu maqsadda ishtirok etuvchi davlatlar quyidagi majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi:

inson huquqlarini amalga oshirish uchun barcha qonunchilik, ma'muriy va boshqa choralarini ishlab chiqish;

nogironligi bor shaxslarga nisbatan kamситish xususiyatiga ega fikr va mulohazalarni o'zgartirish mexanizmini yo'lga qo'yish;

barcha davlat dasturlari hamda strategik harakatlarda nogiron shaxslar huquqlari ifoda etilishini hisobga olish;

davlat hokimiyati organlarining nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyaga muvofiq ishlashini kafolatlash;

nogironlik belgisi bo'yicha kamsitilishga sabab bo'luvchi har qanday holatlarni bar-taraf etish choralari tizimini yo'lga qo'yish;

mavjud obyektlar, ishlar hamda xizmatlar-ni nogironligi bor insonlarning talab-ehtiyoj-lariga muvofiqlashtirish;

fuqarolik jamiyatida nogironligi bo'lgan insonlar uchun qulay ijtimoiy muhit yaratish va hokazo.

2030-yilgacha mo'ljallangan Barqaror rivoj-lanish maqsadlari mamlakatimizda har bir insonning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlashni ko'zda tutadigan "hech kimni e'tibordan chetda qoldirmaslik" tamoyili aso-sida amalga oshiriladi. Ayniqsa, yurtboshimiz Sh.M. Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlariga bag'ishlangan 46-sessiyasida aytgan so'zlari jismoniy nuqsoni bor insonlar huquqlarini himoya qilish sohasi-da juda katta amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu sessiyada yurtboshimiz bu kabi shaxslar huquqlarini ro'yobga chiqarish bo'yicha qu-yidagi qimmatli fikrlarni ilgari surdilar.

"Alohida ehtiyojga ega bo'lgan shaxslar-ning huquqlarini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratiladi.

Yaqinda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi yangi qonun kuch-ga kirdi. O'zbekiston parlamenti nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani ratifikat-siya qilishi kutilmoqda.

Biz imkoniyati cheklangan shaxslarning o'z qobiliyatini to'la ro'yobga chiqarish masa-lalari bo'yicha mintaqaviy kengash tuzishni taklif etamiz" [2].

Shu o'rinda nogironligi bor insonlar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qi-lishga yo'naltirilgan jahon siyosatining o'ziga xos tarixi mavjud ekanligini aytib o'tishimiz o'rinlidir. Nogironligi bor insonlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan huquqiy asoslar-ning taraqqiyot yo'liga e'tibor beradigan bo'lsak, bu jarayonlar bir necha bosqich-dan iborat ekanligiga guvoh bo'lamiz. Bi-rinchi bosqichni biz BMTning tashkil etil-ishi, uning faoliyat nizomining qabul qili-

nishi bilan izohlashimiz mumkin. Bu davr 1945–1983-yillarni o'z ichiga oladi va aynan jismoniy nuqsoni bor insonlarni tibbiy reabi-litatsiya qilish, ularning yo'qotilgan mehnat qobiliyatlarini tiklashga oid chora-tadbirlar amalga oshirilganligi bilan ahamiyatli hisobla-nadi. Shuningdek, 1975-yilda BMT tomoni-dan nogironlar huquqlari deklaratsiyasi ham qabul qilingan. Ushbu rasmiy hujjat asosida jamiyatning kam ta'minlangan a'zolari ijti-moiy ahvolini belgilash amaliyoti kuchaytiril-di. 1983–1993-yillarni ifoda etuvchi ikkinchi bosqichda dunyo mamlakatlari bo'yicha nogi-ronligi bor shaxslarni jamiyatning to'la huquq-li a'zosi sifatida qabul qilish amaliyoti huquqiy jihatdan tartibga solina boshladi. Bundan tashqari, nogironligi bor insonlar uchun Jahon harakat dasturi [1982], Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun teng hamda standart imkoni-yatlarni ta'minlash qoidalari [1993] haqidagi normalar ishlab chiqildi. Statistik ma'lumotlar bo'yicha ushbu yillarda ko'plab mamlakatlar BMTga a'zo bo'lgan. Jumladan, O'zbekiston Res-publikasi ham 1992-yil 2-martda BMTning to'la huquqli a'zosi deb tan olindi. Bu esa inson-lar huquqlari va ularning qonuniy manfaatlari xalqaro standartlar darajasida himoya qili-nishiga zamin hozirladi. 1993–2006-yillarni aks ettiruvchi uchinchi bosqich qo'shimcha ehtiyojli shaxslar huquqlarini himoya qilish-ga qaratilgan maxsus konvensiya va hujjatlar imzolanishi hamda amaliyotga kiritilishi bilan xarakterlanadi. Endilikda ular tibbiy reabi-litatsiya subyekti sifatida emas, balki aniq bir huquqiy maqomga ega bo'lgan shaxs o'laroq tan olinadigan bo'lishdi. To'rtinchi bosqich-da bu kabi shaxslar inson huquqlari instituti subyektlari sifatida jamiyat va davlat boshqa-ruvida hamfikirlik imkoniyatlarini qo'lga kiri-tishdi. Taraqqiyotning ushbu bosqichi ta'lim olish huquqlari, kasb tanlash hamda ishga joylashish imkoniyatlarining sezilarli ravish-da oshganligi bilan nogironligi bor insonlar hayotida chuqur iz qoldirdi.

Shu o'rinda ochiq tan olish zarurki, il-garigi bosqichlarda ham bu kabi imkoni-

yatlar nisbatan mavjud edi. Biroq ularning alohida toifali shaxslar hayotida qo'llanish ko'lamida juda oz miqdorda edi. Bu shaxslar qobiliyatiga nisbatan bo'lgan ishonchsiz munosabat ta'siri natijasida yuzaga kelgan degan fikrdamiz.

Haqiqatan ham, bugungi kunda nogironligi bor insonlarni xalqaro standartlarga muvofiq ijtimoiy himoya qilish jahon hamjamiyati oldidagi muhim vazifalardan biriga aylandi. Sababi keyingi o'n yillikda alohida ehtiyojli kishilarning davlat va jamiyat ishlarida faolliklari kuzatila boshladi. Ularga bemor inson sifatida emas, balki jamiyatning to'la huquqli a'zosi sifatida qarash amaliyoti kuchaydi. Bu ijobiy holat, albatta. Xalqaro hamjamiyat buni hisobga olgan holda, qo'shimcha ehtiyojli insonlarning imkoniyatlari va huquqlarini hurmat qilish, buni insoniy turfa xillikning tarkibi hamda insoniyatning uzviy ajralmas bir qismi sifatida qabul qilish bo'yicha bir qator rasmiy hujjatlarni imzoladi.

2006-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiya dunyo miqyosida ular huquqlari to'la-to'kis ta'minlanishida bosh omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu konvensiyaning maqsadi: "Barcha nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va erkinliklarini rag'batlantirish, himoya qilish hamda to'la va keng miqyosda amalga oshirilishini ta'minlash, shuningdek, ularga xos qadr-qimmatni hurmat qilishni rag'batlantirishdan iboratdir. Alohida ehtiyojli shaxslarga turli to'siqlar bilan o'zaro munosabatda ularning boshqalar bilan teng holda jamiyat hayotida to'la va samarali ishtirok etishiga xalaqit beradigan barqaror jismoniy, psixik, intellektual yoki sensor buzilishlari bo'lgan shaxslar taalluqlidir" [3].

Tadqiqot natijalari

Global o'zgarishlar yuz berayotgan bugungi kunda alohida ehtiyojli shaxslarni kompleks himoya qilish chora-tadbirlarini yanada kuchaytirish davr talabiga aylanmoqda. BMT tomonidan qabul qilingan nogiron-

lar huquqlari haqidagi konvensiya davlatlar xayrixohligida ratifikatsiya qilinib, ijtimoiy-huquqiy tamoyillar yangi yondashuvlar asosida mustahkamlanmoqda. Mana shu jarayonlarga yetib kelgunga qadar Yevropada nogironligi bor insonlarga ijtimoiy hamda tibbiy yordam masalalariga davlatlar darajasida e'tibor qaratilmagan [4].

XX asrning birinchi yarmida yuzaga kelgan jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatlar jahon jamoatchiligida jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqiy maqomini deyarli yo'qqa chiqardi, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Xalqaro hamjamiyatning Ikkinchi jahon urushi ta'sirida jismoniy nuqsoni bor insonlarga nisbatan munosabati butunlay ta'sirsiz mazmunga ega bo'lib qoldi. Bu holatning bosh sababi sifatida dunyo mamlakatlaridagi inson huquqlarini himoya qilishga bag'ishlangan munosib puxta ishlangan huquqiy asoslarining yaratilmaganligini ko'rsatish mumkin. Ikkinchi asosiy sabablaridan biri deyarli barcha davlatlarda moliyaviy imkoniyatlarining qisqarib ketishi hisoblanadi.

Keyinchalik bu kabi shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashda xayriya modeli, ijtimoiy hamda iqtisodiy modellardan foydalaniladigan bo'ldi. Dunyoda ijtimoiy-iqtisodiy model, asosan, davlatlar tomonidan ajratiladigan moddiy ko'maklar yordamida tashkil qilinardi. Xayriya modeli esa insonlarning shaxsiy byudjetlari yoki cherkov mablag'lari hisobidan amalga oshirilgan [5].

Xalqaro huquq sohasiga ijtimoiy himoya tushunchasining jadal sur'atlar bilan kirib kelishi natijasida nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ifoda etish kompleks tarzda rivojlana boshladi. Bu esa qo'shimcha ehtiyojli shaxslarga yondashuvning turlicha bo'lishini taqozo etmoqda. Ya'ni nogironligi bo'lgan insonlarga qaysi modelga ko'ra yondashuvni belgilash to'g'ri bo'ladi degan haqli savol ilmiy munozaralar yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Bu ilmiy munozaralar nogironlikni kasallik sifatida qabul qilish to'g'rimi yoki

insonning jismonan cheklanganlik holati o'laroq baholash o'rinlimi degan savolga aniqlik kiritish ustida boryapti. Bu tushunchaga aniq ta'rif beriladigan bo'lsa, nogironligi bor insonlarni qaysi modelga ko'ra qo'llab-quvvatlash maqbul ekanligiga oydinlik kiritiladi. Shuning uchun bu borada turli qarash va yondashuvlar o'ziga xoslik kasb etadi. R.N. Javoronkovning ta'kidlashicha, alohida ehtiyojli shaxslar ijtimoiy, tibbiy va aralash modellar orqali himoya qilinadi [6].

G'arb olimlari esa, asosan, yangi huquqiy modelni yoqlashadi. Insonlardagi funksional cheklanishlarni qo'shimcha imkoniyatlar yaratish orqali bartaraf etish maqsadli ekanligini tushuntirishadi [7].

Ayrim yevropalik mutaxassislar nogironlikni tibbiy hodisa sifatida talqin etishadi. Uni jismoniy holat cheklanishi natijasida yuzaga keladigan tibbiy holat deb baholashadi [8].

Nogironlik tibbiy holat bo'lib, maxsus chora-tadbirlar asosida rehabilitatsiya qilib boriladi. Bu tibbiy hamda ijtimoiy himoya obyekti hisoblanadi [9].

Bizning fikrimizcha, nogironlik bu kasallik emas, jismoniy cheklanish hisoblanadi. Hech kimga sir emaski, kasallik o'zining atrof-muhitga ta'sirchanligi bilan alohida ajralib turadi. Nogironlik esa bu faqat o'sha shaxsning o'zigagina xos holatdir. Yuqorida keltirilgan mulohazalardan kelib chiqqan holda, nogironlikni tibbiy model obyekti deb ta'riflash mumkin. Biroq bu kabi shaxslarning huquqiy maqomi ularni faqat bu modelga mansub subyektlar deb aytishimizga imkon bermaydi. Sababi alohida ehtiyojli shaxslar ham sog'lom jamiyatning ajralmas qatlami hisoblanadi. Shu ma'noda ular ijtimoiy jarayonlarning ishtirokchisi sifatida jamiyat va davlat ishlarida bevosita qatnashish huquqiga ega. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari haqida fikr yuritar ekanmiz, xorijiy yuridik adabiyotlarda bu bir necha turlarga bo'lib o'rganilishini ta'kidlashimiz kerak. Birinchi navbatda, ular boshqa sog'lom insonlar singari umume'tirof etilgan huquqlardan

foydalanishadi. Ikkinchidan esa bu kabi shaxslar maxsus imtiyoz shaklidagi huquqlarga ham ega. Aynan maxsus huquqlarning imtiyoz shaklida deb urg'u berganimizning boisi, bu huquqlar faqat alohida ehtiyojli shaxslargagina taqdim etiladi [10].

E'tiborlisi shundaki, maxsus huquqlar xalqaro darajadagi me'yorlar bilan mustahkamlab qo'yilgan. Bu huquqlar sirasiga nogironligi bor insonlarning nafaqa olish huquqi, oliygohlarda grant asosida ta'lim olish huquqi; imtiyozli ishga joylashish huquqi; soliqlardagi imtiyozlardan foydalanish huquqi kiradi. Bu huquqlar bir qarashda umumiylik kasb etayotgandek taassurot uyg'otadi. Lekin ularning jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar hayotiga tatbiq etilishida qo'shimcha imtiyozlar bilan qo'llanishi bayon etayotgan mulohazalarimizni dalillaydi. Nogironligi bor insonlar huquqlarini himoya qilish va ularni yuridik jihatdan tartibga solish jarayonlarini ayrim olimlar mazmunan bir nechta bosqichdan iborat degan fikrni ilgari surishadi. R.N. Javoronkov bu borada quyidagicha mulohaza yuritadi:

- nogironligi bor inson huquqlarining jamiyat tomonidan tan olinishi;

- bu shaxslar huquqlarining xalqaro darajada tartibga solinishi;

- milliy qonunchilik asoslarini BMT tomonidan imzolangan huquqiy asoslarga moslashtirish va ularning davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilinishi [11].

Nogironlar huquqlarini himoya qilishni tartibga solish masalalarini N.V. Ilina quyidagi to'rt bosqichga bo'lib o'rganishni tavsiya qiladi:

- nogironligi bor shaxslar huquqlarini himoya qilishda munosib huquqiy asoslarning yaratilishi;

- sohada yaratilgan huquqiy asoslarning muntazam yangilanib borishiga erishish;

- alohida toifali shaxslar huquqlarini kompleks himoya qilishni tizimlashtirish;

- nogironligi mavjud insonlar huquqlarini ro'yobga chiqarishda mavjud qonunchilik

talablariga doimiy rioya qilinishini kafolatlash [12].

Tadqiqot natijalari tahlili

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda, biz jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar huquqlarini amalga oshirishda xalqaro tajriba hamda xalqaro hamkorlikning o'rnini o'ziga xosligini aytib o'tmoqchimiz. Xorijiy mamlakatlarning bu boradagi tajribasini o'rganish, fikrimizcha, foydadan xoli bo'lmaydi. Ayniqsa, nogironligi bor kishilarning ish bilan ta'minlanish imkoniyatlarini yanada mukammallashtirish maqsadga muvofiqdir. Bandlik masalalari, ijtimoiy ta'minot masalalari va shunga o'xshash bir qator muammoli vaziyatlarga jahon hamjamiyatining e'tiborini qaratish maqsadida BMT 31/123-sonli rezolyutsiyasiga muvofiq, 1981-yilni "Xalqaro nogironlar yili" deb e'lon qildi. Ushbu yilning nogironligi bor shaxslar huquqlarini ta'minlashga yo'naltirilganligi bu shaxslar muammolariga yaxshi ma'noda jiddiy yondashuvlar yuzaga kelishiga imkon yaratdi. Ochiq tan olish kerakki, BMTning ushbu yil dasturiga qadar nogiron insonlar duch kelayotgan muammolarga nisbatan aniq konseptual yondashuvlari mavjud emas edi. Qaysiki ma'noda, zarur qonunchilik asoslari yaratilgan va amaliyotga kiritilgan edi. Biroq bu hujjatlarni alohida ehtiyojli shaxslar hayotiga tatbiq etish jarayonlari ko'ngildagidek yo'lga qo'yilmagan edi. BMT tomonidan qabul qilingan yil dasturi yordamida nogironlikning oldini olish hamda uni iloji boricha barvaqt aniqlashni yo'lga qo'yish, alohida ehtiyojli insonlarni zarur texnik-tibbiy vositalar bilan ta'minlash, bu kabi shaxslarni kasbga o'qitish hamda ularni munosib ishga joylashtirish jarayonlarini xalqaro miqyosda tartibga solish islohotlarini jadallashtirish maqsadida ko'plab mamlakatlarda bir qator ijobiy ishlar amalga oshirildi. Shunday ijobiy o'zgarishlar aholining zaif qatlami hisoblanuvchi bu kabi insonlarga har taraflama teng imkoniyatlar yaratishda o'z ifodasini topdi. Ularning jamiyat hayotining barcha sohalari-

da teng ishtirok eta olish salohiyatlarini shakllantirish xalqaro ijtimoiy himoyaga mo'ljallangan BMT dasturlarining muhim vazifalari etib belgilangan [13].

Bundan tashqari, BMT tashabbusi bilan nogironligi bor insonlar huquqlarini ta'minlashga qaratilgan bir qator qo'shimcha dasturlar ishlab chiqildi. Misol uchun, 1986-yil 4-dekabrda BMTning 41/128 sonli rezolyutsiyasi bilan nogironligi bo'lgan shaxslarning rivojlanish huquqi to'g'risida deklaratsiya imzolandi. Bu deklaratsiyaga ko'ra, barcha davlatlar nogiron shaxslarning o'z imkoniyat hamda salohiyatlarini oshirib borishlari uchun zarur chora-tadbirlarni amalga oshirishlari shart. BMT bosh kotibi ta'kidlaganidek, "rivojlanish kontekstida nogironlik masalalarining asosiy maqsadi – atrof-muhitning nogironligi bor shaxslar uchun qulay bo'lishini ta'minlashdan iborat" [14].

BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy himoya va nogironligi bor insonlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan dasturlar asosida dunyo mamlakatlari bu sohaga nisbatan jiddiyroq e'tibor qarata boshladi. Bu jarayonlar davlatlar tashabbusi bilan turli yondashuvlar yordamida amalga oshirildi. Misol uchun, Malayziyada nogironlar huquqlarini ta'minlash ijtimoiy ta'minot chora-tadbirlari orqali tartibga solingan. Jumladan, moddiy yordam, nafaqalar va boshqa ijtimoiy yordamlar asosida bu shaxslarni qo'llab-quvvatlash davlat ijtimoiy siyosatining asosini tashkil etgan. Turkiyada bu masalani hal etishda, asosan, tibbiy imkoniyatlardan ko'proq foydalanilgan. Nogironligi bor insonlarning tibbiyot markazlaridan bepul foydalanish imtiyozlari, tibbiy reabilitatsiya jarayonlarining davlat byudjeti hisobidan tashkil qilinishi bu mamlakat ijtimoiy siyosatining muhim jihatlari hisoblanadi [15].

Bu islohotlar, o'z navbatida, boshqa davlatlarda ham qonunchilik asoslari yordamida tartibga solina boshlandi. Xitoyda 1991-yil 15-mayda nogiron insonlar huquqlarini hi-

moya qilishga qaratilgan qonun qabul qilindi. Bu qonun, asosan, nogironligi bor insonlarning tibbiy hamda moddiy ta'minotini qamrab olishga qaratilgan. Agarki, bu statusni alohida ehtiyojli shaxslar huquqlarini himoya qilish borasidagi modellar misolida tushuntiradigan bo'lsak, bu jarayon aralash modelga mansubligini ko'rishimiz mumkin. O'ylashimizcha, Xi-toyning bu borada aralash modelda ijtimoiy siyosat olib borayotganligi keyingi yillarda o'zini oqlamoqda.

Bizga ma'lumki, aralash modelda nogironligi bor insonlar ham tibbiy, ham ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlanadi. Bu modelning yutuqli tomoni shundaki, bunda jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning sog'lom muhitga biror-bir to'siqsiz moslasha olishi uchun hukumatning o'zi bosh islohotchi vazifasini bajaradi. AQShda esa bu qonun ularning bandligi, ishga joylashish huquqi, jamoat transport vositalaridan erkin foydalanish huquqi, qulay ijtimoiy muhitda yashash huquqi va boshqa bir qator munosabatlarni mustahkamlashga mo'ljallangan. Bu yerda ham bir qarashda jarayonlar aralash modelga asoslangandek taassurot qoldiradi. Aslini olganda, bu mamlakatda huquqiy model ustuvorlik kasb etadi. Chunki alohida toifali shaxslarga ham jamiyatda sog'lom munosabat shakllanib ulgurgan. Bu shaxslarga ayrim jamiyatlardagidek bemorga qaragandek emas, balki to'la huquqli subyekt maqomida murojaat qilinadi. Shuning uchun 1991-yil AQShda qabul qilingan "Nogiron insonlar huquqlari to'g'risida"gi qonun ham ularning o'z ijtimoiy muhitidan kelib chiqqan holda amaliyotga tatbiq etilgan.

BMT keyingi yillarda ham nogironlar huquqlarini ta'minlash borasidakeng qamrovli islohotlarini davom ettirdi. Xususan, 1993-yil 20-dekabrda 48/96-sonli rezolyutsiyasiga muvofiq, "nogironligi bo'lgan shaxslar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash qoidalari" ishlab chiqildi. Bu standart qoidalariga ko'ra, barcha davlatlar quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishlari belgilab qo'yildi. Davlatlarning alo-

hida toifali shaxslar imkoniyatlarini inobatga olgan holda, o'z milliy siyosatlarini yo'lga qo'yishi; mamlakatlarda inklyuziv siyosatning xalqaro miqyosdagi yo'nalishlari aniq belgilanishi; nogironligi bor insonlarni ijtimoiy himoya qilishda xalqaro qoidalaridan kelib chiqqan holda, milliy standartlarni ishlab chiqish shular jumlasidandir [15].

Alohida toifali shaxslarning huquqlari, erkinliklari va ularning qonuniy manfaatlari bo'yicha so'z borar ekan, ularni huquqiy jihatdantartibgasolib turuvchi xalqaro hamda milliy miqyosdagi hujjatlarni ta'kidlab o'tishimiz shart. Qonunlar, xalqaro darajadagi shartnoma va bitimlar, konvensiyalar, rezolyutsiyalar nogironlar huquqlarini ro'yobga chiqarish va ifoda etishning muhim omillari sanaladi [16].

Aholi turmush tarzining o'sib borayotganligi hamda hayotiy ehtiyojlarning kuchayayotganligi munosabati bilan nogironligi bor insonlarni kasbga o'qitish, ularni ishga joylashtirish xalqaro miqyosda davlatlar oldida turgan vazifalardan biriga aylanmoqda. Hech kimga sir emaski, jismoniy nuqsoni bor insonlarning ish bilan ta'minlanish muammosi sohadagi eng global muammolardan biri hisoblanadi. Bu masala nafaqat bizning respublikamizda, balki butun jahonda dolzarb ahamiyatga ega. Bu masalaning dolzarbligi shundaki, bu kabi insonlar ish bilan ta'minlansa, demak, ularning davlat tomonidan beriladigan ijtimoiy moddiy yordamlarga nisbatan ehtiyojlari kamayadi. Ya'ni ular o'z ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini o'zlari mustaqil qanoatlantirish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Afsuski, alohida ehtiyojli insonlarning dunyo bo'yicha kasbiy reabilitatsiya jarayonlari bugunga qadar ham ijobiy hal qilinmagan. To'g'ri, bu kabi shaxslarni ish bilan ta'minlash maqsadida davlat boshqaruvi hokimiyati organlari tomonidan ish beruvchilarga bir qator imtiyozlar yaratib berilgan. Lekin mana shu yaratib berilgan imtiyozlardan ish beruvchilarning bexabarligi yoki boshqa asossiz sabablarga

ko'ra, bu kabi insonlar ishsiz va ijtimoiy hayotdan uzilgan holatda qolib ketishmoqda. Mana shu jarayon qo'shni mamlakatlar, umuman olganda, dunyo davlatlarida ham kuzatilmoqda. Shuning uchun qo'shimcha ehtiyojli fuqarolarning mehnat qilish bilan bog'liq munosabatlarini huquqiy o'rganish va bu masalani atroflicha tahlil qilish maqsadga muvofiq. Bu maqsadga erishish yo'llari va usullari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin.

1. Nogironligi bor insonlar qobiliyatiga nisbatan bo'lgan yondashuvlarning subyektivligini ta'minlash; bunda, bu kabi shaxslar qobiliyatiga nisbatan ishonch bilan munosabat bildirishni yo'lga qo'yish nazarda tutiladi. Shubhasiz, har qanday sharoitda jismoniy imkoniyati cheklangan insonlar sog'lom raqobatga bardosh berishlari qiyin kechadi. Bu holatni inkor etish imkonsiz, albatta. Biroq ularning kasbiy tayyorgarligini muntazam oshirib borish natijasida qaysidir ma'noda ularni ish bilan ta'minlash mumkin degan fikrdamiz.

2. Amaliyotga kiritilgan qonunlar ijrosini kafolatlash; agarki biz bu boradagi soha qonunlari mohiyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, qonunda nogironligi bo'lgan insonlarning barcha huquqlari himoyalanganligiga guvoh bo'lamiz. Lekin bu belgilab qo'yilgan huquq va imtiyozlarning ishlatilish, insonlar hayotiga qo'llanish darajasini inobatga olsak, me'yorlar ayrim holatlarda go'yoki ishlamayotgandek taassurot qoldiradi. Masalan, alohida toifali shaxslarning ishga joylashishi bo'yicha 3 foizlik kvota mehnat qonunchiligiga muvofiq qat'iy belgilab qo'yilgan. Amalda esa biror-bir ishlab chiqarish bilan shug'ullanayotgan korxonaga ishga joylashish masalasi bo'yicha murojaat qilinsa, kvota sifatida saqlab qolingan ish o'rnini topish murakkab jarayon hisoblanadi. Shunday muammolarni nogironligi bor bitiruvchi talabalarning oliygohlarni tugatish jarayonlarida ham kuza-tish mumkin. O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligiga ko'ra, universitetni grant asosida o'qib tugatayotgan talaba oliy o'quv yurtining maxsus yo'llanmasiga asosan ishga qa-

bul qilinishi kerak. Aslini olganda esa bu holat o'zgacharoq hal etiladi. Ya'ni bitiruvchi talaba o'zi ish topishga majbur bo'ladi. Vaholanki, universitet uni yo'llanma asosida ishga joylashtirishi zarur.

Aytish mumkin bo'lsa, bu holat, ayniqsa, nogironligi bor insonlar misolida bartaraf qilinsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu kabi shaxslar qobiliyatiga nisbatan ishonchsiz munosabat shakllanib qolgan bir paytda grant asosida oliy ta'limni bitirayotgan bo'lajak kadrni ish qidirishga majbur qilish adolatdan emas, albatta.

3. Milliy qonunchilikda belgilangan chora-tadbirlar mazmunining o'zaro bog'liqligini ta'minlash; bu yerda qonunlarda belgilangan qoidalar bir-birini muntazam to'ldirib borishi nazarda tutiladi. Misol uchun, mehnat qonunchiligiga ko'ra, nogironligi bo'lgan insonlar ham ishlash huquqiga ega. Biroq ularning nogironlik holatlarini qayd etish hujjati-da bu shaxslar mehnatga layoqatsiz ekanligi yozib qo'yiladi. O'ylashimizcha, nogironlar jamiyatlari va tashkilotlari bu borada jiddiy takliflar ishlab chiqib, mutasaddi organlarga topshirishlari talab etiladi. Qonunchilik tizimidagi bu kabi noaniqliklarni tuzatish orqali davlat ijtimoiy siyosatining mukammallikka erishishini kafolatlash mumkin. Mavjud kamchiliklarga atroflicha munosabat bildirar ekanmiz, masalaning ikkinchi tomoni ham borligini esdan chiqarmasligimiz zarur.

Ta'lim jarayonida alohida ehtiyojli o'quvchi va talabalarga nisbatan noto'g'ri yondashuv shakllangan. Qaysiki ma'noda, ulardan ta'lim dasturlarida belgilab qo'yilgan standartlar, odatda, lozim darajada talab qilinmaydi. Afsuski, bu jarayon nogiron shaxslarning malakasiz bo'lib qolishiga olib keli-shi mumkin. Agarki berilayotgan topshiriq slaydlar tayyorlash ko'rinishida bo'ladigan bo'lsa, bu vaziyatni to'g'ri tushunish mumkin. Qolgan holatlarda esa bu kabi ta'lim oluvchilar umumiy talablarga javob berishi kerak. Bu ularning kasbiy tayyorgarligi mustahkam bo'lishiga xizmat qiladi.

Hech kimga sir emaski, kasbiy tayyorgarlikning yaxshi bo'lishi ularning mehnat bozorida chidamli hamda raqobatbardosh kadr bo'lishiga yordam beradi. Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish milliy tizimi – mehnat bozorining malakali xodimlarga bo'lgan haqiqiy ehtiyojlari hamda malakali ishchi kuchiga oid takliflar ta'lim va kasbga o'qitish tizimi tomonidan maqbul tarzda kelishib olinishini ta'minlovchi huquqiy va institutsional jihatdan tartibga solish mexanizmlari yig'indisi hisoblanadi.

Bizga ma'lumki, nogironligi bor insonlarning ishga joylashish imkoniyatlari O'zbekiston sharoitida ham, xalqaro miqyosda ham juda kam hisoblanadi. Shuning uchun hukumatlar bu kabi shaxslarning ish bilan ta'minlanishini muntazam nazorat qilib borishi maqsadga muvofiqdir. Shu ma'noda mamlakatimizda aholi bandligi sohasida davlat siyosatini yuritishda quyidagi yo'nalishlarga ko'ra faoliyat olib boriladi:

ish o'rinlari tashkil etilishini rag'batlantirish va aholi bandligiga ko'maklashish, shu jumladan, ish o'rinlarini tashkil etishga doir davlat buyurtmasi hamda ish qidirayotgan shaxslar va ishsiz shaxslarni kasbgatayyorlash, qayta tayyorlash hamda ularning malakasini oshirishga doir davlat buyurtmasini shakllantirish orqali ko'maklashish;

ishsiz shaxslarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoya qilish, ishsizlikni kamaytirish choralari ko'rish, aholining ijtimoiy ehtiyojmand toifalarini ishga joylashtirishga ko'maklashish;

yoshlarni, ayniqsa, qishloq joylardagi yoshlarni, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlari, kasb-hunar maktablari, kasb-hunar kollejlari, texnikumlar, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirishni ta'minlash bo'yicha choralarni amalga oshirish;

aholi bandligi sohasida zamonaviy kasbiy standartlarni joriy etish, mehnatni normalashtirish hamda mehnatga haq to'lash mexanizmlarini takomillashtirish;

aholi bandligi sohasida ayollar va erkaklar uchun teng huquqlar hamda imkoniyatlarni ta'minlash;

ishga joylashtirish jarayonlariga ilg'or axborot texnologiyalarini joriy etish, aholining ishga joylashishiga ko'maklashish bo'yicha xizmatlar bozorida zamonaviy infratuzilma va raqobat muhitini yaratish;

O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga O'zbekiston Respublikasidan tashqarida ishga joylashishiga ko'maklashish, O'zbekiston Respublikasidan tashqarida vaqtinchalik mehnat faoliyatini amalga oshirish davrida ularning huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilinishini ta'minlash.

Umuman olganda, jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarni kasbiy reabilitatsiya qilish ularning ijtimoiylashuvida eng muhim bosqich hisoblanadi. Ular ishga joylashish orqali o'zlari uchun zarur bo'lgan, ma'lum bir darajadagi natijani qayd etishlari mumkin. Bu jarayon quyidagi xususiyatlar bilan xarakterlanadi. Bu kabi shaxslarning kasbiy reabilitatsiyasi ta'minlanishi ularning psixologik holati normal darajada bo'lishini kafoflatlaydi. Bu orqali ularning insonlar, umuman jamiyat bilan o'zaro munosabati tiklanadi. Hayotga nisbatan ishonchi kuchayadi. Ikkinchidan, alohida toifali insonlarni o'z darajasidagi ishga joylashtirish ularning hayotiy talab va ehtiyojlarini mustaqil qanoatlantirish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Demak, ularda bu kabi jarayonlarning tartibga solinishi boshqa bir ehtiyojmand fuqaroning moddiy yordam olishiga imkon yaratadi. Uchinchidan, jismoniy imkoniyati cheklangan kishilarning ishga joylashishi ularda qaramlik yoki boqimandalik kayfiyati shakllanib qolishining oldi olinishiga xizmat qiladi.

Xulosalar

Xulosa o'rnida aytish kerakki, nogironligi bo'lgan insonlarni kasbga o'qitish, ularning ishlashi uchun zarur shart-sharoitlar yaratib berish, ularning kasbiy moslashuviga oid maxsus chora-tadbirlarni amalga oshirish

zamonaviy fuqarolik jamiyatining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Qo'shimcha ehtiyojli shaxslarning idoralararo axborot resurs bazalarini tashkil qilish, ularni har tarf-lama ijtimoiy himoya qilishda davlat hokimi-yati boshqaruvi organlarining o'zaro hamkor-ligini mustahkamlash, aholi turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan islohotlarni amalga oshirishda xalqaro darajadagi standartlarga mos ish ko'rish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ma'lum bir jabhalarda jahonda o'rnatilgan

standartlarni milliy qonunchilikka olib kirish, uni xalq hayotiga tatbiq qilish qaysidir ma'no-da mamlakatning iqtisodiy-moliyaviy resurs-laridan kelib chiqqan holda, pandemiya davri e'tibori bilan u darajada to'g'ri bo'lmas. Lekin aholining ijtimoiy yordamga muhtoj, ehtiyoj-mand qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishda milliy qonunchilik asoslari bilan birgalikda xalqaro normativlarga muvofiq davlat islohot-larini olib borish mamlakat ijtimoiy siyosat-i-ni natijadorligini kafolatlaydi.

REFERENCES

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi [Universal Declaration of Human Rights]. 10.12.1948. Available at: <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights/>.
2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqi [Speech by President Shavkat Mirziyoyev at the 46th session of the UN Human Rights Council]. 22.02.2021. Available at: <http://isrs.uz/oz/ozbekiston-yangiliklari/prezident-savkat-mirzieevning-bmt-inson-ukuklari-bujica-kengashining-46-sessiasidagi-nutki>.
3. Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. 13.12.2006. Resolution 61/106.
4. Malofeev N.N. Special'noe obrazovanie v menjajushhemsja mire. Evropa. Ucheb. pos. [Specialized education in a changing world. Europe. Study guide]. Moscow, Prosveshhenie, 2009.
5. Tkachenko V.S. Obshhestvo i problemy invalidnosti. Monografiya [Society and Disability Issues. A Monograph]. Stavropol, Servisshkola, 2006, p. 90.
6. Zhavoronkov R.N. Pravovoe regulirovanie truda i social'nogo obespecheniya invalidov v Rossijskoj federacii. Monografiya [Legal regulation of labor and social security of disabled people in the Russian Federation. Monograph]. Moscow, Fond NIPI, 2014.
7. Quinn G., Degener T. Human rights and disability: the current use and future potential of united nations human rights instruments in the context of disability. NY, Geneva, United nations, 2002, p. 14.
8. Nechaeva S.M. Kachestvo zhizni invalidov v kontekste social'noj politiki. Avtoref. dis. kand. sociolog. nauk [The quality of life of disabled people in the context of social policy. Abstract of the dissertation of the candidate of sociological sciences]. 22.00.04. Saratov, 2005.
9. Jenns G., Frik Ju. Dvizhenie za prava invalidov: mezhdunarodnyj opyt [The Disability Rights Movement: International Experience]. Stavropol, Servisshkola, 2004, p. 40.
10. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. Uchebn. Pod red. A.Ja. Kapustina [International humanitarian law. Textbook. Ed. A.Y. Kapustina]. Moscow, Vysshee obrazovanie, Jurajt-izdat, 2009, p. 151.
11. Zhavoronkov R.N. Ukaz. soch. [Decree. op.]. Pp. 68-77.
12. Il'ina N. V. Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie zashhity prav invalidov boevyh deystvij. Dis. kand. jurid. nauk [International legal regulation of the protection of the rights of disabled people in military operations. Dissertation of the candidate of legal sciences]. 20.02.03. Moscow, 2009, p. 10.
13. Lindqvist B. Standard rules in the disability field – a new united nations instrument. Human rights and disabled persons: essays and relevant human rights instruments. Ed. by T. Degener, Y. Koster-dreese. Dordrechtboston-London, Martinus nijhoff publishers, 1995, p. 65.

14. Obzor voprosov i tendencij, kasajushhihsja uluchshenija polozhenija invalidov. Doklad General'nogo sekretarja OON. Dokument OON [Review of issues and trends related to the improvement of the situation of persons with disabilities]. 7.04.2003, no. a/ac.265/2003/2, p. 4. Available at: <http://www.un.org/ru/documents/>.

15. Social'noerazvitie: voprosy, kasajushhiesja mirovogo social'nogo polozhenija i molodezhi, starenija, invalidov i sem'i. osushhestvlenie vsemirnoj programmy dejstvij v otnoshenii invalidov i desjatiletie invalidov OON. Doklad general'nogo sekretarja OON. Dokument OON Social development: issues related to the world social situation and youth, aging, the disabled and the family. the implementation of the world program of action for persons with disabilities; and the un decade of persons with disabilities. UN Secretary General's report. UN document]. No. a/46/366, 22.08.1991, p. 11. Available at: <http://www.un.org/ru/documents/>.

16. Kotljarskiy I. I. Prava cheloveka. Ucheb. pos. [Human rights. Textbook]. Minsk, Tesej, 2002, p. 71.